

סיור בבנימינה בעקבות

שירי אהוד מנור

שי רוזן

"אי שם עמוק בתוך תוכנו טמונים קולות וזכרונות, מראות רבים שכבר שכחנו, ספרי פלאים ומנגינות. כל זכרונות ימים ימימה, החלומות הראשונים, וכל מלה של אבא, אמא, שנאמרה לפני שנים. עולם מופלא של ילדותנו, רדום בפנים, בצל צלילים, אתנו הוא עד יום מותנו, חבוי בתוך תלי תלים. ולפעמים שריד של ריח, או צליל מוכר, או קצה מלה, משיב אליך גן פורח מחזיר אל קו ההתחלה"

(חלומות שמורים, אהוד מנור / מתי כספי)

שיריו של אהוד מנור משקפים ברובם את זכרונותיו מתקופת ילדותו במושבה בנימינה. בסיור זה ננסה להתחקות אחרי ניהוחות המושבה ונופיה, כמה מאתריה ועברה, כפי שהם באים לידי ביטוי בשיריו של אהוד מנור. נתחיל את סיורנו בשמורת, אחו בנימינה.

שמורת "אחו בנימינה"

שמורת "אחו בנימינה" הינה אחת ממקומות גידולו העיקריים של סחלב הביצות, הפורח בצבע סגול בחודשים פברואר-אפריל בארץ. בעבר פרח סחלב הביצות ברוב ביצות הארץ, אך עם ייבוש הביצות הוא נעלם ושרידים בודדים מאוכלוסיותיו נשארו. פרט לסחלב הביצות פורחים בשמורה שפתנים מצויים, אירוס הביצות והתורמוס הצהוב. בשיר "אגדת אופליה" מונצחים סחלבי הביצות:

"שם עץ של ערבה רכון על מי הפלג, עלי הכסף משתקפים בתוך מראת גלים. לשם נשאה זרים, זרי הפלא ופלא, זרי סרפד ומרגנית וסחלבים סגולים. אותו סחלב סגול, שהרועים נתנו לו שם שלא אחזור עליו כעת, אך נערות תמימות מראה קראות לו 'אצבעות של מת'"

(אגדת אופליה, אהוד מנור / נפתלי אלתר)

מ"אחו בנימינה" נמשיך בנסיעה לתוך בנימינה במקביל למסילת הרכבת. נפנה ימינה לרח' החורש ונעצור ליד המבנה של קולנוע "עדן".

קולנוע "עדן"

קולנוע "עדן" היה אחד משני בתי הקולנוע שהיו בבנימינה. במקור שימש המבנה כרפת של משפחת גורני ואחר כך שינה את יעודו ותפקד כבית התרבות של המושבה. באולם הופיעו אמנים שונים, נערכו חגיגות וכמובן הוקרנו סרטים. לצעירי המושבה היווה הקולנוע מרכז בילוי ומקום מפגש לזוגות. את געגועיו להווי שסביב הקולנוע הנציח

אהוד מנור בשני שירים, ב"קולנוע חוף" על בית הקולנוע של חדרה, וב"ימים של קולנוע" ממנו מצוטט הקטע הבא:

"לפני שהקולנוע הפך לאמנות הלכנו אליו לחלום. לפני שאנטוניוני נחשד בגאונות, אהבנו ללכת כל יום ולראות שפתיים ורגליים, ברילנטין וריינג'ר-טיין, גברת עם קמליות, בן השיח' ואלדין. בסרטים של פעם יכולת לאהוב, עם השירים של פעם יכולת לעגוב. יכולת לשים את היד בלי לחשוש כלל, יכולת לשבת בצד וללחוש לה..."

(ימים של קולנוע, אהוד מנור / שמואליק קראוט)

מבית הקולנוע נמשיך לכיכר המושבה.

כיכר המושבה

הכיכר בבנימינה ריכזה סביבה את חיי המושבה. מצפון-מזרח לכיכר נבחין במוזיאון "בית ראשונים" מראשוני בנימינה. במרכז הכיכר מתנשא בית הכנסת "תפארת בנימין", שנבנה בידי הברון רוטשילד בשנת 1927 ונקרא על שמו. מאחורי בית הכנסת נמצא מגדל המים של המושבה, שבקומת הקרקע שלו מוקמה תחנת הנוטרים של בנימינה ועל גגו היתה תחנת האיתות והקשר עם ישובי האזור (כיום מוזיאון לתולדות הנוטרות). מצפון-מערב הרחוב הראשי של המושבה, ובדרום מערב – גני הילדים ובית הספר היסודי "אשכולות". הכיכר היוותה, על כן, את מרכז החיים במושבה. תאור יפה של החיים במושבה הפסטורלית נותן אהוד מנור בשיר "ימי בנימינה":

"מה קרה לילד שדיבר אל הכוכבים. שהמתיק סודות עם סביונים ושחפים, שספר כל נמש חרש ובחול נרדם. מה קרה לו יום אחד שקם ונעלם? אני רוצה לחזור אל הימים הכי יפים שלי, הימים היחפים של בנימינה. כן, אני זוכר, הכל זרם לאט, השמש לא מיהר, אנשים אמרו שלום, חבר היה חבר. היורה ירד מחר, הבט בלבנה. איך היה יכול הענבים השנה? תכנסו הערב, יש ריבה מתות גינה, ובלילה תתכסו כי יש צינה"

(ימי בנימינה, אהוד מנור / מתי כספי)

מהכיכר נחצה את רח' המייסדים לכיוון גן הילדים של המושבה.

גן הילדים

גן הילדים ובית הספר היוו את נקודת המפגש של ילדי המושבה. פה חברו להם ילדי ה"נחלה" (נחלת ז'בוטינסקי), ילדי ה"גבעה" (גבעת הפועל), ילדי ה"שכונה" (שכונת יעקב) וילדי ה"שיכונים". דמות בולטת בחינוך ילדי בנימינה היא של מנהל בית הספר העממי אפרים דרך, שעליו נאמר "לפניו לא היה ואחריו לא יהיו כמותו". הוא היה לא רק מחנך ומנהל אלא גם חבר של הילדים, ותרם רבות לחיי התרבות במושבה. בין פועליו ראוי לציין את ייסוד תזמורת המושבה בניצוחו של אוטו גרוניך (אביהם של אילן ושלמה גרוניך).

על הווי גן הילדים נכתב השיר "איה ודן":

"הם נפגשו לפני שנים בגן של יפה, זו אהבת לבן ותכלת ממבט ראשון. הם שרו למולדת, לציפור שעפה וזה על זו חשבו כששכבו לישון"

(איה ודן, אהוד מנור / גרי אקשטיין)

מגן הילדים נמשיך לאורך רח' המייסדים ונשים את ליבנו לשדרת דקלי הווינגטוניה האופייניים למושבות הברון. ליד השלט המספר את סיפור השדרה, נחצה את הכביש

ונבחין בשלט המנצית את גידול שיחי היסמין בבנימינה.

שיחי היסמין

בראשיתה נועדה בנימינה להתבסס על גידול צמחי תבלין והפקת בשמים. בחצרות הבתים ובאזור נחלת ז'בוטינסקי של היום היו שטחי הגידול של בשמים שונים, כגון ציפורן, מנטה ובעיקר שיחי יסמין. על מנת לגייס כוח עבודה לאיסוף צמחי הבשמים, הביאה פקידות הברון 25 משפחות של יהודים מגרוזיה שהקימו את "שכונת יעקב", ובנתה את בית החרושת לבשמים (היום "יקבי בנימינה"). רוב שיחי התבלין נעקרו עם השנים ושיח זה הוא אחד הבודדים שנשאר. את הגעגועים לריחות הבשמים מנציח אהוד מנור בשיר "לאן הם נעלמו":

"הבשמים שמומן ליוו את הדרך, מי יאמר לי לאן הם נעלמו. פרדסים שמומן בשמו את הערב, נחשמו בעשן ונעקרו. רק פעם, בלילה, אל הכיכר, בא עם הרוח בושם מוכר. בא רק לרגע, בא מן הכפר..."

("לאן הם נעלמו", אהוד מנור / רמי בן דוד)

ברח' המייסדים נמשיך ברח' הדקל ונחצה את הכביש הראשי ל"דרך המסילה", לשכונת "גבעת הפועל". נעצור ליד הבית שבו נולד אהוד מנור (ויינר במקור).

בית משפחת ויינר (מנור)

"שכונת הפועל" נבנתה בידי פועלים ששהו בבנימינה ובהם ישראל ויינר, אביו של אהוד מנור. האב עלה לארץ בהיותו בן עשר וגר אצל אחיו הבכור בגדרה. לאחר שסיים את לימודיו ב"מקווה ישראל", הוא עבד בזכרון יעקב ומשם עבר לבנימינה, שבה עבד כפועל בפרדסי המושבה ובייבוש ביצות כבארה. הוריו של אהוד, האב ישראל ואמו רחל, היו מהדמויות הבולטות בגבעת הפועל. היו להם שלושה ילדים: זאב, אהוד ויהודה. על נוף ילדותו כתב אהוד שירים רבים, כמו "בבית ליד המסילה", "מי ישן במיטתי" ו"בשנה הבאה". בשירו "בבית ליד המסילה" מובעת נוסטלגיה לבית, לשכונה, שידעו ימים טובים יותר.

"בבית ליד המסילה לא מתהלכים עוד ברגליים יחפות, וליד המרפסת הגדולה לא מבעירים עוד את עלי הצפצפות. השער סגור, הדלתות נעולות, התריסים מוגפים גם ביום. הרקיע פרוש ועיניו עוד כחולות, אך הבית חדל כבר לנשום. פעם בבית ליד המסילה ראיתי פנים מאירות, כי הבית הריק ליד המסילה ידע גם שעות אחרות..."

הבית ליד המסילה, אהוד מנור / נורית הירש

"מי ישן במיטתי בבית הישן? מי זורק את השמיכה ורועד מקור? מי צועק שם במקומי "הדליקו את האור!"? רץ יחף במסדרון, לא זוכר את המרצפת הקופצת. איזה ילד מתחמם בחורף במטבח, מזומם לו שוב ושוב את אותו השיר. איזה סבא מחייך עכשיו מתוך הקיר, מחכה עם מי לראות ולשמוע איך עוברת הרכבת. צריך לסגור את התריסים של הסלון אחר הצהריים, שהשמש לא תשרוף את הכורסה. ולהסיט בעדינות את הווילון, תמיד בשתי ידיים, ולראות אם ה"פיאנולה" מכוסה. צריך לשמור על הבית שלי..."

מי ישן במיטתי, אהוד מנור / נפתלי אלתר

מרכז החיים בבית היתה המרפסת שהשקיפה על הרחוב, הרכבת, שיחי הגפנים ונוף המושבה. כשנפטר אביו, כתב אהוד לזכרו את שירו הידוע ביותר "בשנה הבאה".

במקורו זהו שיר עצוב, אך המלחינה, נורית הירש, ראתה בו את הצד האופטימי ואת התקווה לשנה טובה יותר, וחיברה לו מנגינה עליזה:

"בשנה הבאה נשב על המרפסת ונספור ציפורים נודדות. ילדים בחופשה ישחקו תופסת בין הבית לבין השדות. עדו תראה, עוד תראה, כמה טוב יהיה בשנה, בשנה הבאה. ענבים אדומים יבשילו עד הערב ויוגשו צוננים לשולחן, ורוחות רדומים ישאו אל אם הדרך עתונים ישנים וענן..."

"בשנה הבאה", אהוד מנור / נורית הירש

מביתו של אהוד נמשיך במעבר מתחת למסילה ונטפס לגבעה, שהיתה הגרעין הראשון של השכונה.

מהגבעה קיימת תצפית טובה על בנימינה וסביבתה. מצפון ניבטים הכרמל, אתר "שוני" והכביש לזכרון יעקב. מעליו מתרוממת שלוחת חוטם הכרמל ורמת הנדיב, הפורחים בעונת החורף בשלל צבעים.

"ושוב לבד בכביש נוסע, לאט, לאט, לאט. מבנימינה לזכרון יעקב, ועוד מעט שבת... הלכתי פעם פה ברגל עם נעלי ביד. השמש אז ירד לנחל ובמימיו רקד... השיר ההוא ששרנו פעם, עוד בתוכי עצור. קטפתי רקפות מסלע, כן, ועכשיו אסור"

("בכביש הישן", אהוד מנור / רמי בר דוד)

בשולי חוטם הכרמל נמצאת המחצבה של בנימינה ולמרגלותיה זורם נחל תנינים. היום מימיו דלים ועכורים, אך בעבר היה זה נחל שוקק חיים ומרכז בילוי וטיולים לילדי בנימינה. אהוד מנור מנציח את געגועיו לנחל התנינים בימים עברו בשיר, נחל תנינים:

שוב אני כאן לידך ושוב הולם ליבי אתך, אך איפה הם כולם, אותם ילדי השמש. הסירות כולן טבעו והברי כולם נסעו, גשרון העץ שהתמוטט עוד מטייל בין שתי גדותיך. התזכור את השמיים שטיילו על פני המים, את הכוכבים שרחצו בין קני הסוף. התזכור שירי ירח וחצב בודד פורח, את המחצבה שהתעטפה באור קסום... הכרמל ניצב איתן, ירוק צבעו של התלתן, מימיק לעולם זורמים בנחת. גם היום כמו אתמול, ימינה כביש ועץ משמאל, ורק עיניים אחרות אני רואה בתוך המים"

("נחל תנינים", אהוד מנור / נחום היימן)

נרד מהגבעה ונחצה את הכביש לבית הקברות של המושבה.

בית הקברות

בבית הקברות נעצור ליד קברו של ישראל ויינר, שנפטר בגיל צעיר יחסית. אהוד מביע את רחשי ליבו וגעגועיו לאביו, בשיר "מישהו":

"מישהו, מישהו דואג לי שם למעלה. בא והדליק כמה כוכבים והם נופלים אחד אחד. אנו טובבים בשתי דרכים שונות, יום ולילה לאורכן. עייפים ורעבים ומחכים לאות, בנתיבי אבק זמן. אנו ניפגש בסוף דרכים ושאלות, ניפגש בתום ימים רבים, בתום הרבה לילות. אני יודע שאתה קרב עכשיו, אביב חלף, קיץ נאסף, והגשם שב"

("מישהו", אהוד מנור / מתי כספי)

נמשיך עתה לקברו של יהודה, אחיו הצעיר של אהוד. יהודה נהרג ימים מספר לאחר יום הולדתו ה-19, במלחמת ההתשה בסואץ. לזכרו כתב אהוד שני שירים, שהיו לסמל לכל חללי צה"ל.

"בן יפה נולד על כתף הכרמל ומברכים הגיעו מכל עבר. גשם טוב ירד כי נעתר האל והחיטה נבטת בשדות השבר. שמש חם זרח ורוח קר נשב, הילד כבר לומד לקרוא בספר. עץ שקד פרח, סיוון, תמוז ואב, והתינוק הרך היה לגבר... ציפורים עוזבות, בערב כבר קריר, יפה בליל שבת חיכתה בשער. סתיו ברחובות, מחר היא בת עשרים, אך למה לא מלאו עשרים לנער?"

("בן יפה נולד", אהוד מנור / נורית הירש)

"אחי הצעיר יהודה, האם אתה שומע? האם אתה יודע? השמש עוד עולה כל בוקר ואורה לבן, ולעת ערב רוח מפורת את עלי הגן. הגשם הראשון ירד לפני יומיים, בערב יום שלישי, ושוב אפשר לראות שמיים בשלולית על הכביש הראשי... אחי הטוב, אני זוכר את שתי עיניך, והן פותרות חידה. ובני הרך יפה כמוך, בשמך לו אקרא, יהודה"

("אחי הצעיר יהודה", אהוד מנור / יוחנן זראי)

מבית הקברות נמשיך לח'אן זרקוניה.

ח'אן זרקוניה ("חוות זרקוניה") נבנה, כנראה, בידי סלים חורי בסוף המאה ה-19. הבית נרכש בידי פיק"א ושימש למגורים לחלק מראשוני בנימינה. לאחר מכן הוקמה במקום תחנת נסיונות של פיק"א ובה נערכו נסיונות בגידולי זנים שונים של ענבים, עצי פרי נשירים ועוד. בשנות השלושים ניטשה החווה והמבנה הפך להיות "בית קסום" לילדי בנימינה.

"על גבעה, לא הרקח מכביש החוף, חג בשמש עיט. מתחתיו, כמו בתוך ציור של נוף, תל שמיר ושית. אור חזק ואבק על עצי הזית (ועין הלטאה נוצצת...). שביל עפר, קוץ ודרדר, ולפתע בית (נדמה לי שראיתי כלב...). שתי קומות, אבנים וקיר שבור מכוסה בעשב. קצה חלון, מקומר כמו פה פעור מכאב ועצב. פתח צר אל חדר זר, שתי פרסות וחרב (קול צעדים על גג הבית...). זה אולי ילל התן שמשך אותי לכאן, אל תוך הבית שנגטש מזמן (שלא אוכל יותר לשכוח...)

("בית מכושף", אהוד מנור / מישה סגל)

בח'אן זרקוניה נסיים את סיורנו בבנימינה.

(הסיור בבנימינה הינו חלק מסיור נרחב בנושא "חלומות שמורים – סיור בעקבות שירים ופזמונים בשרון").

"בנימינה היא בשבילי יותר ממקום, היא הלך נפש" (אהוד מנור)

מה שיחד את בנימינה בזמנו היא, לדעתי, עובדת היותה ה"עולם בזעיר אנפין", בהשוואה לישובים סביבה שהיו הומוגניים מבחינה חברתית ופוליטית.

אהוד מעיד: "נולדתי בבנימינה ב־1941. תקופת ילדותי בשנות החמישים היתה מאד סוערת ומרתקת. המאבקים בין האוכלוסיות השונות בעלות ההשקפות הפוליטיות חברתיות המנוגדות, היו מאד בולטים בבנימינה. אני זוכר את חגיגות האחד במאי, כשהייתי ב"נוער העובד", כאשר ילדיו של אולמרט זרקו עלינו אבנים.

מצד שני, לרבים מהנחלה ומגבעת הפועל ולאנשים כמו אבי, היה קשר מאד חזק למוצאם. חלק גדול מאנשי הנחלה, כמו הורי, היה מרוסיה הלבנה. שמתני לב שהאידיש שלהם היתה זהה. ואמנם, חבריו הטובים ביותר של אבי היו מהנחלה, למרות שהוא הסתייג מאופן חשיבתם.

התלמידים הכי טובים היו דווקא מהנחלה ומגבעת הפועל, שבלטו גם בפעילות החברתית והאמנותית, לעומת ילדי המייסדים. אנחנו היינו צריכים תמיד להוכיח את עצמנו ולהראות שאנחנו יותר טובים. לא יפלא, שהיחס של אנשי גבעת הפועל לתושבי השיכונים בשנות החמישים היה חם יותר. בבית הספר היסודי למדו ילדי האיכרים, ילדי השכונות וילדי השיכון. ילדי השיכון היו במצב איום. הם נאלצו ללכת 2.5 ק"מ בגשם ובבוץ לבית הספר, ללא בגדים מתאימים. הם לא ידעו את השפה והיו חסרי בטחון עצמי. חלק מהילדים סירבו לבוא לבית הספר בגלל שפגעו בהם או העליבו אותם. המנהל דרך, הסביר לילדים, שאנחנו בעצם קרובי משפחה. לשם כך הוא "הלך" עשרה דורות אחורנית ולא פעם הגיע עד לדוד המלך.

כשהיינו ילדים, ההורים היו מעורים מאד בבית הספר. אני זוכר שלמדנו בכיתה על תורת דארווין. למחרת בבוקר התייצב בכיתה אביו של צביקה ארנס וצעק על המורה, איך היא מעיזה לומר שהאדם בא מהקוף... פעם כתבתי סיפור בעלון בית הספר, שמצאתי קן של חסידה במחצבה. הדבר עורר השתאות רבה, וכעבור זמן קצר הגיעו למקום חוקרים מהאוניברסיטה, אך הם לא מצאו דבר. נאלצתי להודות בבושת פנים, שהיה זה סיפור דמיוני...

שוני הוא מקום נהדר. סיפרו לנו שהרומאים זרקו שם יהודים לאריות, ותמיד כשהלכתי לשם דמיינתי שאני שומע את הרומאים... לא רחוק משם היתה המחצבה, שהיתה אסון למי שגר בגבעת הפועל: רעש בלתי נסבל וענן אבק. ליד המחצבה הלכנו לקטוף פרחים. משמאל היה מקום בשם "כסא שלמה". היתה זו מערה דמוית כס, בדיוק במקום שבו ההר היה הכי גבוה ואפשר היה לנוח אחרי הטיפוס. ישבנו שם וראינו את כל מישור החוף. לפני כמה שנים ראיתי שדבר לא נשאר, וכל צלע ההר נמחקה.